

Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь

Установа адукацыі

“Беларускі дзяржаўны педагагічны ўніверсітэт
імя Максіма Танка”

Кафедра беларускага і рускага мовазнаўства

Вучэбны матэрыял па тэме

**“ЛІЧЭБНІК. СІТАКСІЧНАЯ СУВЯЗЬ ЛІЧЭБНІКАЎ З НАЗОЎНІКАМІ.
АСАБЛІВАСЦІ ЎЖЫВАННЯ ЛІЧЭБНІКАЎ”**

па дысцыпліне “Беларуская мова”

для спецыяльнасці:

1-01 01 01 Дашкольная адукацыя

Склала дацэнт Мордас Н.Р.

Мінск

2019

ЗМЕСТ

1. Тэарэтычны раздзел

1.1. Сінтаксічная сувязь лічэбнікаў з назоўнікамі. Асаблівасці ўжывання лічэбнікаў з назоўнікамі ў беларускай мове ў параўнанні з рускай мовай

1.2. Словы з няпэўна-колькасным значэннем

1.3. Марфалагічны разбор лічэбнікаў

1.4. Тыповыя памылкі ў выкарыстанні формаў лічэбніка

2. Пытанні да самакантролю ведаў

3. Практычныя заданні

1. Тэарэтычны раздзел

1.1. Сінтаксічная сувязь лічэбнікаў з назоўнікамі. Асаблівасці ўжывання лічэбнікаў з назоўнікамі ў беларускай мове ў параўнанні з рускай мовай

Лічэбнікі, як правіла, спалучаюцца з назоўнікамі і ўтвараюць разам з імі колькасна-іменныя спалучэнні, якія з'яўляюцца адным членам сказа: *Чалавек з трыста стаяць сярод лугу ў неглыбокай вадзе...* (Адам.).

Сінтаксічная сувязь лічэбніка з назоўнікам выражаецца ў форме дапасавання ці кіравання.

Лічэбнікі *адзін, адна, адно, адны* дапасуюцца да назоўніка ў родзе, ліку, склоне: *адзін дуб, адна ліпа, адно дрэва, адны прывілы.*

Лічэбнікі *два (дзе), тры, чатыры, абодва (абедзве)* таксама маюць форму назоўнага склону множнага ліку: *дзе старэйшыя дачкі, тры намаляваныя карціны, першыя чатыры дні, абодва нашы сябры.*

Лічэбнікі *ад пяці* і далей кіруюць назоўнікамі ў форме роднага склону множнага ліку: *пяць кіламетраў, дваццаць пяць хвілін, васьмнаццаць кніг.*

Лічэбнікі *тысяча, мільён, мільярд* кіруюць назоўнікамі ў форме роднага склону множнага ліку: *тысяча метраў, мільён рублёў.*

Пры зборных лічэбніках назоўнікі таксама ставяцца ў родным склоне множнага ліку і куруюць імі: *двое сяброў, чацвёрта дзяцей, дваім сябрам, чацвярым дзецям.*

Парадкавыя лічэбнікі дапасуюцца да назоўнікаў у родзе, ліку і склоне: *першы год, другая сесія, трэцяе пакаленне.*

Дробавыя лічэбнікі спалучаюцца з назоўнікамі ў форме роднага склону: *дзе пятыя задання, паўтара кіламетра.*

1.2. Словы з няпэўна-колькасным значэннем

Няпэўнаколькасныя лічэбнікі, як паказвае сам тэрмін, абазначаюць няпэўную колькасць аднародных прадметаў. Да іх адносяцца словы: *многа, шмат, нямала, мала, трохі, крыху, нямнога, столькі, некалькі, гэтулькі.* Яны не маюць катэгорый роду і ліку, спалучаюцца з назоўнікамі ў родным склоне множнага ліку: *некалькі гадзін, мала часу, столькі клопату.*

Выражаючы агульную і няпэўную колькасць, словы *некалькі, многа, нямнога* і інш з'яўляюцца лічэбнікамі толькі ў тым выпадку, калі яны ўступаюць у сінтаксічную сувязь з назоўнікамі ў родным склоне. У спалучэннях з дзеясловамі гэтыя словы – прыслоўі (параўн.: *некалькі крокаў – некалькі расхваляваліся, многа сталоў – многа працаваў, столькі ўражанняў – столькі займацца*).

1.3. Марфалагічны разбор лічэбнікаў

1. Слова ў тэксце.
2. Часціна мовы.
3. Пачатковая форма лічэбніка – *Н.скл., м.р. (калі змяняецца па родах), адз.л. (калі змяняецца па ліках)*.
4. Лексіка-граматычны разрад і падразрад лічэбніка (*колькасны: пэўнаколькасны, няпэўнаколькасны, зборны, дробавы; парадкавы*)
5. Разрад паводле структуры (*просты, складаны, састаўны*).
7. Марфалагічныя прыметы:
 - для колькасных – склон, род (калі ёсць), лік (калі ёсць).
 - для парадкавых – род, лік, склон; назоўнік, да якога лічэбнік дапасуецца
9. Сінтаксічная роля ў сказе.

1.4. Тыповыя памылкі ў выкарыстанні формаў лічэбніка

Да тыповых памылак ў выкарыстанні формаў лічэбніка можна аднесці:

- ужыванне лічэбнікаў *два, дзве*. Па аналогіі з рускай мовай не бяруцца пад увагу родавая адрозненні: *сустрэлі двух хлопчыкаў і двух дзяўчынак*. Трэба памятаць, што лічэбнікі *два, абодва, дзве, абедзве* маюць дзве асновы ва ўсіх склонах – цвёрдую, калі ўжываюцца з назоўнікамі мужчынскага і ніякага роду, і мяккую, калі ўжываюцца з назоўнікамі жаночага роду: *сустрэлі двух хлопчыкаў і дзвюх дзяўчынак*. У рускай мове лічэбнікі *два, дзве* маюць родавае адрозненне толькі ў назоўным і вінавальным склонах: *И.п. два мальчика и две девочки; Р.п. двух мальчиков и двух девочек; Д.п. двум мальчикам и двум девочкам* і г.д.;
- ужыванне лічэбнікаў *два, абодва, дзве, абедзве, тры, чатыры* ў форме творнага склону. Як і ў рускай мове, гэтыя словы часта ўжываюць з канчаткам –*мя*: *двумя, абодвумя, трыма* і г.д., хаця нормы беларускай літаратурнай мовы патрабуюць канчатка –*ма*: *двума, абодвума, дзвюма, абедзвюма, трыма, чатырма*;

- утварэнне спалучэнняў лічэбнікаў *два, дзве, абодва, абедзве, тры, чатыры* з назоўнікамі і дапасаванымі да іх прыметнікамі. Па аналогіі з рускай мовай гэтыя лічэбнікі спалучаюць з назоўнікамі ў форме роднага склону: *два прыгожых горада, тры высокіх дуба*. Нормы беларускай літаратурнай мовы патрабуюць спалучэння прыгаданых лічэбнікаў з назоўнікамі ў форме назоўнага склону множнага ліку: *двы прыгожыя гарады, тры высокія дубы*.

2. Пытанні да самакантролю ведаў

1. Як называецца спалучэнне, якое утварае лічэбнік з назоўнікам?
2. Якая асаблівасць яго сінтаксічнай ролі ў сказе?
3. Назавіце віды сінтаксічнай сувязі лічэбніка з назоўнікам.
4. Якім чынам спалучаюцца лічэбнікі адзін, адна, адно, адны з назоўнікамі?
5. У чым асаблівасць спалучэння лічэбнікаў два (дзве), тры, чатыры, абодва (абедзве) з назоўнікамі ў беларускай мове?
6. Назавіце від сінтаксічнай сувязі лічэбнікаў ад пяці і далей з назоўнікамі ў беларускай мове.
7. Якой формай назоўнікаў кіруюць лічэбнікі тысяча, мільён, мільярд ?
8. У якой форме ўжываюцца назоўнікі са зборнымі лічэбнікамі?
9. Ахарактарызуйце ўжыванне дробавых лічэбнікаў з назоўнікамі.
10. Як спалучаюцца парадкавыя лічэбнікі з назоўнікамі?
11. Што абазначаюць няпэўнаколькасныя лічэбнікі?
12. У якіх выпадках словы многа, шмат, нямала, мала, трохі, крыху, нямнога, столькі, некалькі, гэтулькі з'яўляюцца лічэбнікамі? Калі яны ўжываюцца як прыслоўі?
13. Ахарактарызуйце тыповыя памылкі ў выкарыстанні формаў лічэбніка.

3. Практычныя заданні

Заданне 1. Знайдзіце памылкі ва ўжыванні лічэбнікаў. Запішыце правільныя варыянты, пракаменціруйце правапіс лічэбнікаў.

Аб двух вучаніцах, абодва саней, аб мільёну жыхароў, адні акуляры, блакнот з многа подпісамі, даход вырас на нуль цэлыя і чатыры дзесятых працэнта, дваіх сталоў, два лётчыка, дванаццацера дзяцей, дзяўчат было пяцёра, дом з шаснаццацю кватэрамі, кніга з трымастамі дзевяностымі старонкамі, ля другага маста, нас было тры, не хапае сто рублёў, па дзвюх баках рэчкі, пад ячмень адведзена больш за сарака трох гектараў, паўтара шклянкі, паўтары кіламетра, сем тыгранят, спіс сяміх цудаў свету, сустрэць дзвесце ўдзельнікаў, схема на чатырохсот васьмідзесяці сёмай старонцы, сям'ю кветкамі, сярод трох дзяцей, трыццацю вёскамі, трэцім званку, у тысяча дзевяцісот пятым годзе, чатырма гадамі, чатыры драўляных лыжкі.

Заданне 2. Спішыце сказы, раскрываючы дужкі. Растлумачце ўжыванне лічэбнікаў.

1. Лазня лазню ганіць, а (абедзве, абое) ў гразі стаяць. 2. У кіі два канцы і (абое, абодва, абедзве) б'юць. 3. Дзе (двое, абодва, абое) б'юцца, там трэці карыстае. 4. Разам (два, дзве, двое) сарок за хвост не ўтрымаеш. 5. Ма-ма – у (два, дзве, двое) паўтораных гуках увесь свет у радасці і муках (Р. Барадулін). 6. Я – трэці свет, я кропелька малая тых светаў (два, двое, абое) – звычайны чалавек (А. Куляшоў). 7. А ліхтары гулялі ў нашы цені, і гэты вечар быў для нас (два, дзве, двое, абое) (І. Багдановіч). 8. Аднак саюз мужчынскі – не каханне, дзе трэці лішні пакідае (два, дзве, двое) (А. Куляшоў).

Заданне 3. Спішыце сказы, раскрываючы дужкі і ўжываючы патрэбную форму. Адкажыце, у якіх выпадках магчымы варыянты.

1. (2) дзяцей бягуць да маці, падаюць і падымаюць адін другога (А.Адамовіч). 2. Сярод (11) палонных карнікаў (4) не ў касках, а ў фуражках з доўгімі-доўгімі брылямі (А.Адамовіч). 3. (3) партызан, (1) з якіх паранены і толькі (1) з канём, -- вось і ўсё, што засталася ад разведкі атрада (В.Быкаў). 4. (2) думалі пра адно і, як ні дзіўна, аднолькава, хоць (1), здавалася б, і мог трымацца больш жорсткай думкі (М.Лынькоў). 5. (5) сутак, як хлопцы ў паходзе (Я.Колас). 6. Праз хвіліну ўжо добра было відаць, што ідуць (2) людзей (К.Чорны).

Заданне 4. Пры спісванні замяніце лічбы словамі, а назоўнікі пастаўце ў адпаведнай форме. Раскажыце пра сінтаксічную сувязь лічэбнікаў з назоўнікамі. З трыма спалучэннямі (на выбар) складзіце сказы.

5 (чалавек), 3 (тыдзень), 3 (студэнт), 129 (вучань), 26 (сані), 17 (дзверы), 52 (кілаграм), 4 (ягня), 12 (цяля), 178 (тона), 2 (літр), абедзве (сяброўка), 48, 4 (кілаграм), 2,5 (даходы), $\frac{1}{4}$ (заданене), 45,7 (цэнтнер), абое (рабое).

Заданне 5. Перакладзіце словзлучэнні на беларускую мову і запішыце іх.

Два старых друга, тры лепшых дежурных, чатыры веселых мальчыка, два высокіх клена, чатыры новых рэкорда, два лепшых студэнта, тры новых закона, два старых дуба, чатыры старательных ученика, тры цяжкіх задачы, дзве моладых спецыяліста, тры лесных возера, чатыры чалавеческіх жыццё.

Заданне 6. Падкрэсліце няпэўна-колькасныя словы, адзначце, што яны выражаюць.

1. Дарог у свеце многа, а ты між іх сваю знайдзі. 2. Колькі дзён і гадоў чарадою шыганула, прайшло ў небыццё, я ж бягу і бягу за табою, і цябе не здагнаць мне, жыццё. 3. Заўсёды ў родным краі ў зімні час няма лада выпадае снягоў у нас. 4. Як многа гаворым і нудна аб рэчы такой, як паэзія, — ці быць ёй святочнай ці буднай, ідыліяй ці марсельскай. 5. Шмат бацькоў на нядаўняй вайне ў жывіх лягло... 6. Шмат слоў, якія не астылі ні ад дажджоў, ні ад снягоў і не згубілі даўняй сілы і першага агню свайго. 7. Снег пацерушыў трохі і перастаў. 8. Калісьці і я, хлопчык з маладой прыбалотнай вёсачкі, ішоў за некалькі верст у воласць, дзе была бібліятэка. 9. Усё ж, думаў я, пакідаць родных, усіх, з кім гэтулькі гадоў жыў, нядобра. 10. У вялікім садзе мноства вулляў. 11. Шмат новых літаратурных імён зазвала на небасхіле нашай прыгожай пісьменнасці.